

УДК 27-72-056.87 (477.81/.82)

**БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА ТА ГРОМАДСЬКОСТІ
НА ВОЛИНІ У ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.****Оксана Грималюк**

Технічний коледж Національного університету водного господарства та природокористування
Україна, 33027, м. Рівне, вул. Орлова, 35
e-mail: ksenuja.os@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9911-7820>

Благодійність у сучасній Україні виразно проявляється у роботі релігійних інституцій, благодійних фондів, різноманітних волонтерських організацій, активній позиції небайдужих особистостей щодо потребуючих матеріальної та моральної підтримки і загалом є ознакою формування та розвитку громадянського суспільства. Історіографія даного питання стосовно духовної сфери вже має певні напрацювання: С. Жилюк, Г. Стародубець, В. Борщевич, Г. Махорін, М. Костриця й ін.

У Волинській губернії благодійність різнопланово здійснювали також церкви та релігійні організації, які накопичили вагомий досвід. Очевидно, що вивчення досвіду благодійної діяльності православної церкви та громадськості Волинської губернії ХІХ – на початку ХХ ст. дасть можливість уявити кращі зразки такої діяльності та використати їх сьогодні у соціальній сфері, а також виявити негативні прояви (формальне відношення, прагматизм та ін.) у процесі благодійної практики.

У першій половині ХІХ ст. ініціативи доброчинності з боку парафіяльного духовенства обмежувалися поодинокими випадками. У кризових ситуаціях нерідко доброчинність проявляли також більш заможні особи суспільства. Поряд із благодійними пожертвами на користь храмів чи монастирів православні громадяни здійснювали прояви доброчинності на важливі суспільні потреби. Ілюстрацією цього можуть слугувати наведені нижче приклади. Так, поряд із меценатством графині А. Орлової-Чесменської, яка пожертвувала 30 000 руб. на розбудову Почаївської лаври та 5000 руб. на утримання Дерманського монастиря [16, с. 34], аналогічною щедрістю вирізнявся волинський архієпископ Арсеній Московин (1848-1860 рр.). Так, під час Кримської війни він із власних коштів пожертвував на військові потреби 5000 руб., 3000 руб. виділив для Київської духовної академії, 1000 руб. передав на утримання кількох духовних училищ [23, с. 64]. Серед настоятелів монастирів,

найбільші внески, у сумі понад 10 000 руб., здійснив архімандрит Тригирського монастиря Леонтій Скибовський на зведення Преображенського храму, яке розпочалося у 1854 р. [16, с. 43]. Наведені вище приклади вказують на фінансову спроможність окремих представників вищої ієрархії виділяти значні суми на благодійницькі акції. Така спроможність дедалі більше посилювалася у процесі вирішення передусім матеріального забезпечення духовенства вищої ієрархії.

Розглядаючи благодійність волинських архієреїв у площині їхніх фінансових можливостей, необхідно зазначити, що царський уряд за утвердження Російської православної церкви та місіонерсько-русифікаторську роботу щедро нагороджував владик. Майже всі вони отримували ордени, дорогі хрести з діамантами, високу платню з державної казни. Прибутки архієреїв залежно від їхнього статусу (правлячі єпархією чи вікарні; на початку ХХ ст. Волинська єпархія мала три вікаріатства: Володимир-Волинське, Кременецьке й Острозьке) за приблизними підрахунками, складала від кількох тисяч до кількох десятків тисяч рублів на рік. Наприклад, єпископ Володимир-Волинського вікаріатства Паїсій Виноградов (1891-1902 рр.) отримував з казни щороку 2500 руб. [8, арк. 94]. На початку ХХ ст. правлячий Волинсько-Житомирською єпархією владика Антоній Храповицький, крім державної платні, отримував щороку від Почаївської лаври 3000 руб. [11, арк. 68]. Почаївська лавра сплачувала кошти усім правлячим архієреям, оскільки вони вважалися її архімандритами. Щороку кожен волинський архієрей витрачав на благодійницькі акції сумарно кілька сотень руб. Практично найбільшу доброчинність виявляв владика Антоній Храповицький (1902-1914 рр.). Всі отримані кошти (від Почаївської лаври та держави) він відразу розподіляв на стипендії студентам семінарії, учням духовних шкіл, на допомогу німеччиним позаштатним священикам, удовам і сиротам. Нерідко, ви-

тративши власні гроші, владику Антоній позичав їх у свого єпархіального секретаря [18, с. 603].

Серед парафіяльного духовенства благодійність проявлялася найчастіше у зборі пожертв на потреби війни, на будівництво та благоустрій храмів, на утримання церковно-парафіяльних шкіл. У кожному випадку одні священики відносилися до благодійницької акції формально, жертвуючи символічну суму, інші – реагували досить активно, ревно бралися за справу. Прикладом приватної ініціативи добротності, абстрагуючись від мотивів, можна вважати позицію священика О. Ненадкевича з містечка Мізоч, який на потреби Кримської війни зібрав у своїй парафії значні кошти. Хоча джерела не вказують конкретної суми, проте той факт, що безпосередньо за це старання він у 1855 р. отримав подяку від Волинської духовної консисторії та був нагороджений бронзовим хрестом на Володимирській бинді, дає підстави говорити про помітний грошовий внесок. Так само, за збір коштів на потреби Кримської війни було відзначено священика Старокопчанського собору Н. Карашевича та багато інших представників духовенства та мирян [21, с. 384-385].

Джерела містять чимало інформації, коли священики одноосібно або разом із парафіянами виступали з ініціативою будівництва та ремонту церков, відкривали церковнопарафіяльні школи, окремі миряни виділяли під церковне будівництво землю тощо. Наприклад, вже згаданий священик Н. Карашевич за благоустрій Старокопчанського собору у 1852 р. отримав подяку від єпархіального керівництва [21, с. 384]. У 1855 р. парафіяни села Великі Жеребки здійснили ремонт своєї церкви, збудованої ще 1784 р. коштом громади. Вони притвор, ганок, дах покрили бляхою та пофарбували олійною зеленою фарбою, а у 1880 р. звели окрему від церкви двоярусну дерев'яну дзвіницю [21, с. 50]. У 1880 р. за ініціативи священика М. Коханевича, коштом парафіян села Голибіси Кременецького повіту збудовано триярусну дзвіницю, а в церковному саду розміщено велику пасіку [22, с. 47]. У 1900 р. священик Й. Остальський у своїй парафії села Жатковка Новоград-Волинського повіту збудував церковнопарафіяльну школу [21, с. 410].

Позитивний результат давало поєднання організаторських вмінь священнослужителів і жертвності мирян на користь усієї громади. Так, у 1910 р. священик Є. Данилевич, отримавши парафію у селі Великі Зозулинці Староко-

пчанського повіту, відразу розпочав збір пожертвувань серед парафіян і зумів завершити будівництво нового храму, розпочате ще 1906 р. [21, с. 49].

У селі Адамівка Новоград-Волинського повіту нову православну церкву було збудовано завдяки пожертві місцевого жителя Михаленка, який 1910 р. віддав десятину власної землі під будівництво, а головне – позиції ризького купця 1-ої гільдії, лютеранина Юргенсона, який з невідомих мотивів пожертвував 3500 руб., за що отримав орден св. Анни III ст. [21, с. 439].

Цікаві обставини будівництва відомого Свято-Успенського храму в Липках Гоцанського району біля цілющого джерела, що знаходилося серед угідь родини Наумчуків. Побутує переказ, що їхній хворобливий син Іван виликувався завдяки джерельній воді. Згодом, вже як чернець Почаївської лаври Яків, він вирішив збудувати на тому місці скит, для чого батьки передали йому один гектар землі. Впродовж кількох років ієромонах Яків збирав добровільні пожертвування з монастирів, поміщиків, довколишніх церков, парафіян. Набираючи достатню суму грошей він купив у селі Користь зруб частково обгорілої церкви, придбав лісоматеріал, цемент, покрівельне залізо [1, с. 163-165]. Оскільки цей Почаєво-Успенський скит належав Почаївській лаврі, припускаємо, що ініціатива його зведення могла походити від ієромонаха Якова, але цілком очевидно – він як чернець без рішення вищого духовного керівництва не міг діяти самостійно.

Заслуговує на увагу ініціатива священика Св.-Преображенської церкви Острополя Новоград-Волинського повіту Я. Островського, який у зверненні до єпископа Антонія Храповицького від 19 січня 1903 р. ділився своїм досвідом бджільництва та запропонував проект поширення пасік у церковнопарафіяльних школах із метою їх матеріальної підтримки. Він аргументував тим, що його досвід вже апробовано в Остропольському двокласному училищі, внаслідок чого пасіка майновою вартістю 400 руб. (вулики, рамки) дала 85 руб. чистого прибутку, а це більше ніж отримували пасічники Почаївської лаври. Разом із тим, отець Яків пожертвував Житомирській церковнопарафіяльній школі 10 порожніх вуликів з липових дощок; сімей з вуликами та рамками вартістю 200 руб., а також пропонував священикам ознайомитися із запропонованим методом бджільництва на базі його власної пасіки у районі сіл Полонне та Печанівка, яка мала

200 бджолиних сімей. Єпископ Антоній висловив священику Я. Островському подяку та дав розпорядження вивчити це питання [14, с. 271-273].

Нерідко благодійники розорюючись витрачали на будівництво церкви всі власні заощадження. Так, купець М. Хаботін на зведення Свято-Михайлівського храму у Житомирі витратив 37 000 руб. Ця сума значно перевищувала річний прибуток міста, який на той час складав 23 000 руб. Незважаючи на цілком достатню суму для швидкого завершення усіх робіт, будівництво храму зволікали чиновники єпархії та місцевої консисторії, які вимагали від М. Хаботіна збудувати ще окреме приміщення для причету та виділити «пристойні» кошти на його утримання. Тільки після того, як у справу втрутився губернатор М. Синельников, будівництво храму було завершено у 1856 р. Витративши на храм усі гроші, М. Хаботін в останні роки життя не зміг сплачувати обов'язковий купецький податок, внаслідок чого потрапив до майнового стану міщан і помер у бідності [17, с. 5-10].

У 1885 р. усі заощадження на зведення Свято-Миколаївської церкви біля могили дружини, похованої на Смоленському кладовищі у Житомирі, витратив відставний солдат С. Матлахов, але для внутрішніх робіт коштів не вистачило. Недобудована церква простояла вісім років. Наголосимо, що ніхто із духовенства не виявив бажання сприяти завершенню внутрішніх будівельних робіт з метою введення в експлуатацію культової споруди. Коли її хотіли розібрати, щоб використати матеріал для інших цілей, у 1893 р. лікар Доводчиков виступив з ініціативою завершити будівництво. Він особисто опікувався збором необхідних коштів у сумі 534 руб. та будівельними роботами й у результаті таких старань 22 жовтня 1896 р. стало можливим урочисте освячення храму волинським архієпископом Модестом [3, арк. 16-24].

Для заможних людей будівництво церков не було обтяжливим. Вони безутратно виділяли необхідні кошти, їхні замовлення зазвичай виконувалися швидко й якісно. Зокрема, перша кам'яна церква у Житомирі була збудована за гроші вдови генерал-лейтенанта Якова Олексійовича Потьомкіна, графині Ольги Федорівни. Свято-Яківська церква постала на місці поховання Якова Потьомкіна, на Російському кладовищі по вулиці Вільській у 1837 р. Інтер'єр храму прикрашав ошатний іконостас; графиня забезпечила церкву дорогими предметами культу, богослужбовими книгами [12,

арк. 15].

На початку ХХ ст. серед мирян-благодійників вирізнялася постать Наталії Іванівни Оржевської (1859-1939 рр.), від народження – княгині Шаховської. Майбутня благодійниця виросла у Царському Селі та з 16 років була фрейліною імператриць: спочатку Марії Олександрівни, потім Марії Федорівни. У 1883 р. вийшла заміж за генерал-лейтенанта Петра Васильовича Оржевського, товариша Міністра внутрішніх справ. Після смерті чоловіка 1897 р. Наталія Оржевська переселилася до купленого ними раніше маєтку на Волині у Нову Чарторію Новоград-Волинського повіту. У 1907 р. на місці поховання чоловіка вона збудувала церкву та присвятила своє життя добродійним справам: очолила Новоград-Волинське повітове відділення Червоного Хреста, за власні кошти збудувала приміщення для амбулаторій у Новоград-Волинську та селі Нова Чарторія, де щороку отримували медичну допомогу тисячі хворих. У вересні 1911 р. її обрали головою Житомирського Червоного хреста, який вона очолювала до 1918 р. У роки Першої світової війни Наталія Оржевська організувала у Житомирі шпиталь, входила до складу делегації, що обстежувала стан військовополонених у Німеччині та Австрії [21, с. 409].

Помітну допомогу благодійницького характеру серед мирян надавав поет і композитор Костянтин Роше (1849-1933 рр.). Як член правління Волинського губернського присутствія із селянських справ, він під час посухи та голоду на Поволжі у 1898-1899 рр. організував Волинську їдальню для голодуючих й особисто виїздив з добродійною експедицією до Уфимської губернії (К. Роше був названим батьком Саши Чорного – літ. псевдонім Олександра Глікберга) [21, с. 421].

Соціальна спрямованість благодійності на початку ХХ ст. з боку заможних світських осіб набула виразних ознак. Вони надавали потребуючим одноразову фінансову допомогу, заповідали рухоме та нерухоме майно для підтримки лікарень, притулків, сирітських будинків, безпосередньо брали участь в організації та діяльності різних благодійницьких товариств. Архівні матеріали містять інформацію, зокрема, про заповіт графа І. Мошинського коштом 300 руб. на користь Житомирської богадільні, про влаштування поміщиком села Замлич Володимир-Волинського повіту Ф. Сумовським притулку для дітей робітників [13, арк. 16-18], про влаштування поміщиком села Радовичи Володимир-Волинського

повіту П. Гутовським притулку для дітей службовців, про влаштування у Рівному притулку для літніх людей на кошти княгині Любомирської [25, арк. 21], про заповіт дворянки Б. Косацької нерухомого майна на користь «богоугодних» закладів Житомира [24, арк. 9], про прохання поміщиці М. Зволинської дозволити відкрити у селі Григоровичі Луцького повіту денного притулку для дітей з можливістю їх навчання, а також сотні інших прикладів.

Розширити уявлення про колективне об'єднання зусиль благодійництва, на наш погляд, може детальніше висвітлення діяльності Волинського Товариства виправних притулків, яке мало широку підтримку з боку громадськості. Так, на його відкриття надійшли грошові внески від 844 осіб. Найбільші суми пожертвували такі відомі меценати, як граф М. Терещенко (1000 руб.), князь В. Волинський (300 руб.), барон М. І. Шодуар (200 руб.). Спочатку Товариство не мало власного приміщення й орендувало для притулку один із корпусів Тригірського монастиря. Згодом Житомирська міська дума виділила для Товариства землю та ділянку лісу поблизу села Павлінівка (неподалік Житомира), де члени Товариства збудували кам'яний двоповерховий корпус [20, с. 1-26]. Станом на 1904 р. у притулку утримувалося 20 вихованців віком від 10 до 18 років різного віросповідання та соціального походження. Капітал Волинського Товариства виправних притулків формулювався з різних джерел. Наприклад, у 1904 р. воно отримало 2085 руб. від державної казни, 7000 руб. від продажу сільськогосподарської продукції та лісу з угідь розміром у 40 десятин, 1013 руб. від приватних пожертвувань: всього – 10098 руб. На утримання дітей було витрачено 5728 руб. (176 руб. на кожного). Крім фізичної праці, діти навчалися у школі грамоти та ремеслам у столярній майстерні та чоботарні [19, с. 1-32].

У середовищі духовенства соціальна спрямованість доброчинності виявлялася в аспекті станової благодійності, коли священики здійснювали взаємодопомогу. Наприклад, у 1901 р., духовенство Ковельського повіту фінансово підтримало священика К. Шемітило, коли внаслідок пожежі він зазнав матеріальних збитків [2, с. 160]. Протоієрей Хрестовоздвиженської церкви міста Староконстантинів Н. Коржевич на власні кошти утримував богадільню для членів колишнього соборного причету, котрі були зараховані у заштат через хворобу чи старість [4, арк. 12]. У тому ж місті при цвинтарній церкві знаходилася богаділь-

ня для безпритульних удовиць церковно- і священнослужителів та інших немічних і хворих жінок, відкрита на кошти соборного священика Іларіона Гутовського та старости Максима Думного [4, арк. 15]. У 1904 р. там проживало 10 осіб [10, арк. 97]. Богадільня на 5 чоловік була при кладовищі міста Степань Рівненського повіту, яка утримувалася на прибутки від 11 десятин орної землі та добровільні пожертвування [15, с. 135]. Подібні богадільні чи притулки існували при інших міських і сільських церквах [6; 7; 9].

Благодійництво у середовищі волинського духовенства активізувалося у різних формах у роки Першої світової війни. Воно не обмежувалося реакцією на заклики царського уряду та єпархіального керівництва. Відомо багато фактів приватних ініціатив з боку священиків, зумовлених як громадянською позицією, так і проявами гуманізму. Священик з Дубенщини Й. Вацатко, якого позбавили парафії у липні 1914 р., під час війни надавав допомогу біженцям [21, с. 362]. Протягом 1915-1917 рр. у Житомирі біженцями опікувався священик Н. Абрамович [2, с. 246]. Священик Успенської церкви міста Староконстантинів І. Баранович працював у земському та міському лазаретах, а священик з Мервени Дубенського повіту під час бою біля села разом із матушкою надавали першу медичну допомогу пораненим бійцям [2, с. 261].

Отже, у православному середовищі благодійність виявляли різні суб'єкти, незалежно від їхнього матеріального становища та соціального статусу. Різниця полягала лише у тому, що заможніші особи мали можливість надавати їй більше у грошовому еквіваленті, ніж парафіяльні священики. Мотивами здійснення доброчинних ініціатив виступали громадянська позиція, корпоративна солідарність, задоволення особистісних бажань допомагати, щире сумління. Сільське парафіяльне духовенство найчастіше ініціювало будівництво церков, але не мало фінансової можливості ці ініціативи реалізувати без широкої підтримки громади. Єпископат і міське духовенство, попри їхню фінансову спроможність, за винятком окремих осіб, особливого бажання й активності у наданні допомоги потребуючим не виявляли. Благодійність окремих священиків у соціальній сфері не мала системного характеру й у порівнянні з досить активною діяльністю мирян залишалася незначною.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонович П. Из недавнего прошлого Волыни // Волынские епархиальные ведомости (ВВД). 1909. № 7,

ч. неоф. С. 148.

2. Борщевич В. Православне духовенство Волині у ХХ ст.: дис... д. іст. н. Львів, 2011. 546 с.

3. Держархів Житомирської області (ДАЖО). Ф.1. Оп.23. Спр.1281. 24 арк.

4. ДАЖО. Ф.1. Оп.25. Спр.142. 15 арк.

5. ДАЖО. Ф.1. Оп.25. Спр.86. 13 арк.

6. ДАЖО. Ф.1. Оп.27. Спр.151. 9 арк.

7. ДАЖО. Ф.1. Оп.28. Спр.125. 28 арк.

8. ДАЖО. Ф.1. Оп.28. Спр.274. 125 арк.

9. ДАЖО. Ф.1. Оп.29. Спр.120. 5 арк.

10. ДАЖО. Ф.1. Оп.33. Спр.196. 5 арк.

11. ДАЖО. Ф.1. Оп.50. Спр.524. 384 арк.

12. ДАЖО. Ф.1. Оп.7. Спр.241. 15 арк.

13. ДАЖО. Ф.329. Оп.1. Спр.65. 18 арк.

14. Докладная записка Его Преосвященству Антонию, Епископу Волынскому и Житомирскому... священника Св. Преображенской церкви м. Острополя, Новоград-Волынского уезда, Иакова Островского // ВЕВ. 1903. № 2, ч.оф. С. 271-273.

15. Жилюк І. Основи православного вчення: Статті і проповіді. Житомир. 2002. 406 с.

16. Жилюк С. Монастирі Волині: історико-краєзнавчий нарис. Житомир. 1996. 64 с.

17. Костриця М. Церква святого архистратига Михаїла

(Михайлівський собор). Житомир: Житомирський вісник. 1991. 15 с.

18. Левитский К. Сила и слава Волини // ВЕВ. 1913. № 35, ч. неоф. С. 600-603.

19. Отчёт Совета Волынского общества исправительных приютов за 1900-1904 гг. Житомир: [Б.в.]. 1904. 32 с.

20. Отчёт Совета Волынского общества исправительных приютов за 1892-1897 гг. Житомир: [Б.в.]. 1897. 26 с.

21. Священномученик Аркадий (Остальский; 1889-1937), епископ Бежецкий, викарий Тверской епархии: «Мы не должны бояться никаких страданий...». Творения в 2-х т. / Сост. Игорь Кучерук, Евгений Тимиряев. Житомир. 2011. Т. 2. 464 с.

22. Стародубець Г. Кілька штрихів з історії релігійно-культурного життя с. Голибіси Волинської губернії (XIX – перша половина 50-х рр. ХХ ст.) // Наук. вісник Волин. нац. ун-ту. Історичні науки. Вип. 1. Луцьк. 2010. С. 45-50.

23. Суровцева І. Меценатство в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: дис... канд. іст. наук. Донецьк, 2006. 228 с.

24. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф.1. Оп.625. Спр.345. 9 арк.

25. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф.1. Оп.632. Спр.362. 21 арк.

Грималюк Оксана *Благодійна діяльність православного духовенства та громадськості на Волині у ХІХ – початку ХХ ст.*

У статті здійснено аналіз благодійної діяльності православного духовенства та вірян у соціальній сфері Волині ХІХ – початку ХХ ст. Проаналізовано позитивні приклади приватних ініціатив у благодійній діяльності православної спільноти (духовенства і мирян) на користь потребуючих матеріальної підтримки установ та окремих громадян.

На основі аналізу архівних матеріалів та історіографії досліджуваного питання виявлено присутність у благодійності окремих негативних проявів (поодинокість ініціатив, формальне відношення, благодійність як виконання рекомендацій наданих вищим керівництвом, прагматизм та ін.).

Ключові слова: *благодійництво, православна церква, православне духовенство, Волинська епархія, Волинська губернія*

Грималюк Оксана *Благотворительная деятельность православного духовенства и общности на Волини в ХІХ – начале ХХ ст.*

В статье осуществлен анализ благотворительной деятельности православного духовенства и верующих в социальной сфере Волины в ХІХ – в начале ХХ ст. Проанализированы позитивные примеры частных инициатив в благотворительной деятельности православного сообщества (духовенства и мирян) в пользу нуждающихся в материальной поддержке со стороны учреждений и отдельных зажиточных граждан. На основе анализа архивных материалов и историографии исследуемого вопроса выявлено присутствие в благотворительности отдельных негативных проявлений (одиночные инициативы, формальное отношение, благотворительность как выполнение рекомендаций представленных высшим руководством, прагматизм и др.).

Ключевые слова: *благотворительность, православная церковь, православное духовенство, Волинская епархия, Волинская губерния*

Hrymaliuk Oksana *Charitable activity of the Orthodox clergy and community in Volyn in the ХІХ – early ХХ centuries*

The article analyzes the charitable activity of the Orthodox clergy and believers in the social sphere in Volyn in the ХІХ – early ХХ centuries.

Positive examples of private initiatives in the charitable activity of the Orthodox community (clergy and laity) in favor of those who need financial support from institutions and individuals were analyzed. It was revealed that more frequently the Orthodox clergy showed charity in matters related to the construction and arrangement of religious buildings, as well as the maintenance of church parochial schools. Targeted aid was provided for scholarships to students of the seminary, students of religious schools, low-income supernumerary priests, orphans, widows, and others.

On the basis of the analysis of archival materials and historiography of the investigated issue, were revealed discrete negative manifestations (individuality of initiatives, formal attitude, charity as the implementation of recommendations given by senior management, pragmatism, etc.).

Keywords: *charity, Orthodox Church, Orthodox clergy, Volyn diocese, Volyn province*

Надійшла до редакції 12.05.2018 р.